

Det tyske krigsforlis som ble ignorert?

Militæret i Kristiansand og de politiske myndighetenes tolkning av varslene fra Lillesand om en nært forestående invasjon etter torpederingen av DS «Rio de Janeiro» 8. april 1940

Skrevet av Simen Zernichow

3. april 1940 ble Operasjon Weserübung innledet, da de første fartøy forlot tyske havner med kurs Norge. Tyskerne hadde planlagt invasjonen godt siden desember 1939. 9. april 1940 ble Norge utsatt for et vågalt overraskelsesangrep. I all hemmelighet hadde Tyskland sendt styrker for å invadere Norge fra bakke, sjø og luft. De lykkes på spektakulært vis. Varslene om angrepet hadde vært mange, men verken de politiske myndighetene i Norge eller i andre vesteuropeiske land trodde Hitler ville finne på noe slikt; det var rett og slett for dristig. Det sannsynlige var, ifølge det britiske admiralitetet, at tyskerne ville forsøke å slå til mot skipsfarten mellom USA og Storbritannia i Nord-Atlanteren.¹

Det er vanskelig å stadfeste hvilken grad av innflytelse de forskjellige strategiske og taktiske invasjonsvarslene kan ha hatt på de norske politiske myndighetene. Imidlertid fremstår det klart i ettertid at de politiske myndighetenes oppmerksomhet 8. april 1940 var fiksert på britenes minelegging av norske farvann. Storbritannia og Frankrike informerte om at det var lagt miner ved Stad, ved Bud og i Vestfjorden. Britenes risikable manøver morgenen 8. april var et forsøk på å tvinge tyske malmskip vekk fra kysten på Vestlandet og ut i internasjonalt farvann, for å stanse skipene fra å kunne støtte opp om den tyske krigsindustrien med forsyninger fra Nord-Sverige. Den britiske militærledelsen trodde at selv om tyskerne muligens kunne slå til mot Norge som følge av mineleggingen, så ville den britiske flåten fordelaktig håndtere situasjonen sett i lys av deres flåtes avskrekkende kraft. De norske politiske myndighetene delte oppfatningen om den britiske flåtes overlegenhet. De fryktet imidlertid mineleggingen ville kunne utløse en større konflikt mellom stormaktene Storbritannia og Frankrike på den ene siden og Tyskland på den andre siden, som Norge kunne bli dratt inn i. Den norske politiske ledelsen ønsket 8. april å unngå en slik situasjon og rettet oppmerksomheten mot å fremstille Norge nøytral i spørsmålet om den britiske mineleggingen. Norge og Storbritannia hadde fullstendig feiltolket de faktiske tyske planene.²

¹ Christensen, Jan og Arnfinn Moland, *Myter om Krigen i Norge 1940-1945*, Dilling 2011: 137; Magne Skodvin, *Krig og okkupasjon 1939-1945*, Oslo 1990: 35-41, 43-48; Åsmund Svendsen, *Halvdan Koht. Veien mot framtiden. En biografi*, Oslo 2013: 284; Tamelander, Michael og Niklas Zetterling, *Niende april: Nazi-Tysklands invasjon av Norge*, Oslo 2001: 63. Kodenavnet Weserübung (Weser: en tysk elv og übung: øvelse) ble brukt av tyskerne i deres omtale av angrepet.

² Christensen og Moland 2011: 136-137; David Brown (red.), *Naval Operations of the Campaign in Norway, April-June 1940*, Abingdon 2005: 8, 12; Olav Riste, «Weserübung: Det perfekte strategiske overfall?», i *Forsvarsstudier*, nr. 4, 1990: 4, 17; Skodvin 1990: 35-41, 43-48; Svendsen 2013: 290-291.

Innledning

Mandag formiddag 8. april 1940 torpederte den polske undervannsbåten ORP «Orzel» («Ørn») det militære troppetransportskipet DS (dampskip) «Rio de Janeiro» ved Justøya utenfor Lillesand; et forvarsel om de tyske sjøstyrkenes intensjoner om landgang langs norskekysten. Det var oppmerksomhet rundt torpederingen i befolkningen på Sørlandet og Østlandet og i avisene 8. april. Etter krigens dager har det blitt skrevet endel om torpederingen av Rio de Janeiro, som i hvert fall en forfatter mener «er nok det mest kjente krigsforlis på norskekysten utenom [den tyske krysseren] "Blücher"», men det har vært skrevet lite særlig om hvordan de norske politiske myndighetene forholdt seg til og tolket nyheten om senkingen krsedøgnet 8. april.³

Denne artikkelen vil ikke studere og tolke de mange rykter og varsel om planer og aksjoner på norsk jord både fra fransk, britisk og tysk side mot slutten av 1939 frem til 7. april 1940. Antimilitaristiske holdninger i de politiske myndigheter, forsvarets tilstand og mobiliseringsspørsmålet vil heller ikke bli behandlet. Målet med denne artikkelen er derimot å studere hvordan militæret i Kristiansand og de politiske myndighetene, altså Stortinget og regjeringen, tolket (analyserte og vurderte) og reagerte på den tilgjengelige informasjonen om senkingen av Rio de Janeiro i løpet av 8. april. Dette har tidligere også delvis blitt studert av Undersøkelseskommissjonen av 1945.⁴ Hvorfor kom ikke varslene fra militæret i Kristiansand frem tidligere til de politiske myndighetene? Når mottok de politiske myndighetene varslene fra Sørlandet og fra hvem, og er det mulig å dokumentere hvordan Stortinget og regjeringsmedlemmene reagerte 8. april? Hvordan tolket de informasjonen? Hadde de taktiske varslene fra Lillesand samlet sett noen påvirkning på de politiske myndighetenes oppfatning av faren for krig? Oppfattet noen torpederingen som starten på en konflikt Norge kunne bli dratt inn i eller en selvstendig aksjon fra tysk side?

³ Erik Bakkevig, *Skipsforlis utenfor kysten av Aust-Agder og Telemark – Fra Langesund til Ulvøy*, Haugesund 2013: 279, 281; Skodvin 1990: 48; Kristen Taraldsen, *Da krigen kom til Lillesand. Den dramatiske torpederingen av «Rio de Janeiro» 8. april 1940*, Kristiansand 1984: 9-14, 24-31, 40. Jeg velger å anvende samme definisjoner av varsel som historiker Olav Riste: «Strategisk varsel omfattar langsiktige indikasjonar om ein fiendes planar og førebuingar, medan taktisk varsel går på indikasjonar om at eit angrep er umiddelbart føreståande».

⁴ Riste 1990; Undersøkelseskommissjonen av 1945, *Undersøkelseskommissjonen av 1945. Bind 1*, Oslo 1946. Det er tolkningsspørsmålet som vil ha hovedfokus. Artikkelen vil også komme inn på de politiske aktørenes referanseramme for å sette i sammenheng og forstå informasjonen de mottok 8. april. Her vil fokus være på utenriksminister Halvdan Koht. Det er brukt en del sitater i artikkelen for bedre å få frem reaksjoner og tolkninger til de forskjellige aktørene. Olav Riste har i sin artikkel «*Weserübung: Det perfekte strategiske overfall?*» en lignende men bredere tilnærming lik denne artikkelen. Undersøkelseskommissjonen av 1945 ble det året nedsatt av Stortinget, med oppdrag om å undersøke regjeringen, Stortinget, Administrasjonsrådet, Høyesterett og de militære og sivile myndigheters handlinger og forhold før og etter 9. april 1940. Det ble utgitt 3 bind, men første bind er mest relevant for denne artikkelen. Definisjonen av begrepet «de politiske myndighetene» er i denne artikkelen statsmaktene Stortinget og regjeringen.

Torpederingen av Rio de Janeiro

58 tyske krigsskip ledet sjøinvasjonen og var 8. april på vei for å overfalle Norge med 8850 soldater. Det fantes også mange skip som skulle støtte invasjonen. Om natten 6. april 1940 forlot Rio de Janeiro byen Stettin i Tyskland og satte kurs mot Bergen. Det opprinnelige linjeskipet for last og passasjerer var rekvirert av den tyske krigsmarine og i anledningen gjort om til troppetransportskip. Skipet var et av mange transportskip på vei mot Norge. Som de andre skipene i sin gruppe, 1. Sjøtransportdivisjon, førte Rio de Janeiro flagg fra nøytralt land. «Rio» skulle imidlertid aldri nå sin destinasjon. Ferden stoppet langs den ellers så fredelige, da vinterkledde, sørlandsskjærgården, nærmere bestemt utenfor Justøya ved Lillesand.⁵ Den polske ubåten Orzel, som hadde rømt fra det tyskinvaderte Polen og deretter kjempet på britenes side, stanset skipet ved kl. 11.15-tiden. På samme tid foretok to observatører på Justøya peiling fra kystvaktstasjonen på Vedeheia for å finne ut om fartøyene lå innenfor tre-mils nøytralitetsgrensen, og Sjøforsvarsavsnittet i Marvika i Kristiansand mottok melding fra Justøya omtrent kl. 11.15: ca. tre nautiske mil fra stasjonen befant det seg et handelsskip som lå stille foran en undervannsbåt. Observatørene kunne ikke se noe flagg eller nasjonalitetsmerker. Mellom kl. 11.45 og kl. 11.50 ble skipet truffet midtskips av en torpedo sendt fra Orzel. Torpedoen detonerte ikke. Et fly, sendt fra marinens flystasjon i Kristiansand, meldte fra åstedet kl. 12.07 til Sjøforsvarsavsnittet at skipet var truffet og sakte sank i dypet. Ubåten var ikke å se. Justøy kystvaktstasjon meldte omtrent samtidig inn en lignende melding. Mannskapet på ubåten på sin side avventet situasjonen under vann. «Rio» hadde fått slagside. Folk på et par norske fartøy fra områdene omkring Justøya og Lillesand ankom for å hjelpe de mange soldater og annet mannskap som hadde reddet seg i skipets livbåter eller hoppet i sjøen fra det dødsdømte skipet. En ny torpedo ble avfyrt fra ubåten, og traff kl. 12.50. Den voldsomme eksplosjonen som etterfulgte, kunne visstnok høres og føles i Arendal, Grimstad og Lillesand.⁶

Kort tid etter sank Rio de Janeiro til bunnen av havet. 71 kjøretøyer, ammunisjon, drivstoff, proviant og kanoner forsvant. 73 hester omkom. Vrakrester og tyskere drev omkring på sjøen. Hjelpearbeidet

⁵ Jeg velger i denne artikkelen å ikke gå inn på diskusjonen om skipet faktisk ble torpedert utenfor Høvåg.

⁶ Bakkevig 2013: 280-281; Kjell-Olav Masdalen, *Agders historie 1920-1945. Mellomkrigstid og Okkupasjon*, Kristiansand 1991: 222; Skodvin 1990: 44; Erik Anker Steen, *Norges Sjøkrig 1940-1945. Bind II: Det tyske angrep i Oslofjorden og på Norges sørkyst*, Oslo 1954: 184-185; Levende historie, nr. 3 2011, http://www.levendehistorie.no/levende/artikler__1/tyskernes_angrep_paa_norge_startet_8_april; Taraldsen 1984: 29-31, 38-41, 50-51. De to observatørene på Justøy kystvaktstasjon var Tønnes Karlsen og Karl Govertsen. Formannen på stasjonen var Søren Hortemo. Senere ble det bekreftet for sjefen for Sjøforsvarsavsnittet i Kristiansand, etter ordre om peilinger fra Justøy og Høvåg kystvaktstasjon, at torpederingen hadde funnet sted utenfor 3-mils-grensen, altså utenfor norsk territorialfarvann. Etter meldingene om den første torpederingen beordret avsnittssjefen mannskapet på jageren «Odin» om å kjøre til fartøyet for å bistå og søke etter overlevende. Meldingene fra flyet og fra Justøy kystvaktstasjon ble videresendt av avsnittssjefen til 1. Sjøforsvarsdistrikt, som sørget for å føre meldingene videre til Admiralstaben. Kl. 11.55 mottok Admiralstaben den første meldingen om hendelsene utenfor Justøya.

fortsatte. Takket være modige nordmenn som kom til unnsetning og dermed satte sine egne liv i fare, kom rundt 180 av 380 tyskere fra flammeinfernoet og det kalde vannet med livet i behold. Levende og døde tyskere ble tatt med fartøy til Lillesand og Kristiansand, og mange bar tysk uniform og var bevæpnet.⁷

Varslene fra politifullmektig i Lillesand, Nils Onsrud

Lokalbefolkningen i Lillesand satt i gang hjelpeaksjoner og absolutt de færreste av innbyggerne trodde de overlevende tyskerne kunne ha intensjoner om å ta norsk jord, noe de selv heller ikke ga uttrykk for. Noen av de sårede tyskerne spurte imidlertid distriktslegen i Lillesand om de var i Bergen. Videre opplyste de legen om at de skulle til Norge etter anmodning fra den norske regjering for å beskytte landets nøytralitet. Distriktslegen underrettet Lillesands politifullmektig, 30 år gamle Nils Onsrud. Disse og andre opplysninger førte til at «jeg ikke [var] i tvil om at det var et troppetransportskip på vei til Norge for ilandsetting av tropper og jeg ventet – hva som senere har vist seg å være feil – at det ville komme flere tyske troppetransportskip etter som skulle ilandsette troppene i Lillesand, som ikke var en militært befestet by».⁸ Onsrud og to politifolk satt med ansvaret for alle tyskerne, mange bevæpnet. Hva skulle han gjøre?⁹

Onsrud telefonerte kl. 14.30 til den sjømilitære sambandsstasjonen i Kristiansand. «De kjente der ikke til forholdet tiltross for at det er vaktposter på Veddeheia [på Justøya] i V[estre] Moland ved Lillesand».¹⁰ Han ringte kl. 15.50 på ny til sambandsstasjonen, og selv om han hadde ringt der tidligere kjente ingen til forholdene i Lillesand. Onsrud ba om militære styrker til Lillesand, blant

⁷ Bakkevig 2013: 279-281; Dahl, Hans Fredrik, Guri Hjeltne, Berit Nøkleby, Nils Johan Ringdal og Øystein Sørensen (red.), *Norsk krigsleksikon 1940-1945*, Oslo 1995: 357; Den krigshistoriske avdeling, *Krigen i Norge 1940, Operasjonene i Kristiansand - Setesdalsavsnittet*, Oslo 1953: 36-37; Høvågs Museums- og Historielag, *Høvåg under okkupasjonen 1940-1945*, Høvåg 1990: 22-23; Masdalen 1991: 222; William Berge, *Fra nøytralitet til krig: Kristiansand og befestninger 1939-1940*, Tvedestrand 1995: 33; Riksarkivet (heretter RA), PA-1308 Rolf Ingebrigtsen (Alfa bibliotek), 1906-1992, I Kopier av dokumenter i tyske arkiver, 1929-1990, Lb Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg, 1936-1990, L0003 Bestand RH, 1940, 8. april 1940 kl. 22.00, kveldsmelding fra Oberkommando der Wehrmacht (OKW), på norsk Vernemaktens overkommando: «Von Seetransportstaffeln die Dampfer [...] "Rio de Janeiro" durch Torpedierung ausgefallen[...] 313 [Soldaten], 73 Pferde, 71 Fahrzeuge, 292 t Zuladung. Nach Mitteilung Gesandtschaft Oslo von 100 Mann Besetzung 16 tot, 19 Schwer verletzt. Von Besatzung 35 Mann nach Kristiansand, 40 Mann in Lille-Sand, dabei 6 tote».

⁸ RA, S-1566 Undersøkelseskommisjonen av 1945, Db Saksarkiv, L0026 Riksrevisjonen – Scheel, 0003 «Rio de Janeiro» – tysk skip, 14. august 1945, Onsrud til Rognlien. Om sitt dokument hvor han beskriver hendelsene i Lillesand skriver Onsrud: «Dette skrev jeg 17. mai 1940. Det hele er rustent omkring bindersene, men det skyldes at det har vært nedgravet i jorden».

⁹ Den krigshistoriske avdeling 1953: 37; Johan Christian Frøstrup, *Krigsår: Arendal under okkupasjonen 1940-1945*, Arendal 1998: 24-26; Høvågs Museums- og Historielag 1990: 22-23; Taraldsen 1984: 17, 92, 103, 107-108; RA, S-1566 Undersøkelseskommisjonen av 1945, Db Saksarkiv, L0026 Riksrevisjonen – Scheel, 0003 «Rio de Janeiro» – tysk skip, 14. august 1945, Onsrud til Rognlien.

¹⁰ Steen 1954: 174; RA, S-1566 Undersøkelseskommisjonen av 1945, Db Saksarkiv, L0026 Riksrevisjonen – Scheel, 0003 «Rio de Janeiro» – tysk skip, 14. august 1945, Onsrud til Rognlien. Kristiansand Sjøforsvarsavsnitt omfattet kyststrekningen i Sør-Norge fra Homborsund til Jærens rev. Kommandør S. E. Wigert sto under avsnittets kommando. I Marvika i Kristiansand hadde han sitt standkvarter, hvor han hadde sin stab og sambandsentral. Stabssjef var kaptein M. Tønnessen og sambandsoffiser var kaptein Alex Mac Bean Vercoe.

annet for å hente det han anslo til å være ca. 80 friske tyskere, men fikk beskjed om at han om det måtte henvende seg til generalen i Kristiansand. I frustrasjon over mangelen på gehør hos marineavdelingen i Kristiansand, henvendte Onsrud seg deretter til politimester Theodor Dahm Møinichen i Arendal. De ble enige om at Onsrud skulle ringe til byråsjefen i Justisdepartementets politikontor, Eivind Randers Rognlien. Møinichen kontaktet Forsvarsdepartementet. Først ringte imidlertid Onsrud kl. 16.05 til Kristiansand, til generalmajor Einar Liljedahl i Hæren: «Samtalen kan kort karakteriseres som resultatløs. Jeg stod igjen med inntrykket av at jeg ble oppfattet som en nervøs og overspendt politifullmektig som de (generalen) ikke kunne ta synderlig hensyn til. Dette merket jeg best da jeg sa at man kunde vente landstigning i Lillesand og jeg forlangte en militæravdeling bort for å overta vaktholdet i byen. Dette ble da avslått».¹¹

Onsrud ringte deretter kl. 16.10 til byråsjef Rognlien i Justisdepartementet i Oslo, som virket med en gang å forstå alvoret i situasjonen basert på opplysningene fra Onsrud og radiomeldinger Rognlien selv hadde hørt om 50 tyske skip på vei nordover gjennom danske farvann. «Død og pine, det må jo være landgangstropper», sa han til Onsrud over telefonen.¹² Han gjorde deretter sitt for å hjelpe: «Rognlien sa at han øyeblikkelig skulle sette seg i forbindelse med de rette myndigheter og ringe meg opp igjen. Kort etter ringte Rognlien opp meg og meddelte at han hadde talt bl.a. med Admiralstaben [sjøoffiserer i staben som er den øverste ledelsesstaben i marinen]. Rognlien sa: [...] De gis fullstendig fullmakt til å ordne opp i forholdet etter beste skjønn. Det sk[a]l bli ringt fra Oslo til de militære myndigheter i Kristiansand, men De får mase på generalen [...] igjen».¹³ Han tok en ny telefon til sambandsstasjonen. Etter tre telefoner til generalens kontor i Kristiansand fikk han omsider støtte; en militæravdeling ankom Lillesand kl. 20.30 for å hente de friske tyskerne.¹⁴ Onsrud hadde rett i at han ikke fikk gehør hos Sjøforsvarsavsnittet i Marvika, men han hadde ikke rett i at hans første telefonsamtale med Liljedahl var resultatløs.

¹¹ Masdalen 1991: 223; Taraldsen 1984: 110-112, 114; Undersøkelseskommissjonen av 1945, *Innstilling fra Undersøkelseskommissjonen av 1945. Bilag. Bind 1. Tysklands planer om overfall på Norge. Kort oversikt over kampene i Norge våren 1940. Utrikspolitikken til april 1940. «Altmark»-saken*, Oslo 1946: 84-85; RA, S-1566 Undersøkelseskommissjonen av 1945, Db Saksarkiv, L0026 Riksrevisjonen – Scheel, 0003 «Rio de Janeiro» – tysk skip, 14. august 1945, Onsrud til Rognlien. I Norge fantes det Distriktskommandoer (DK). Landmilitært sett var landet delt i 6 DK, og dette svarte til de 6 divisjoner Hæren bestod av. Sjefene for hver divisjon var også sjef for hver DK. Liljedahl var sjef for 3. distriktskommando, som befant seg på Sørlandet.

¹² RA, S-1566 Undersøkelseskommissjonen av 1945, Db Saksarkiv, L0026 Riksrevisjonen – Scheel, 0003 «Rio de Janeiro» – tysk skip, 14. august 1945, Onsrud til Rognlien; RA, S-1566 Undersøkelseskommissjonen av 1945, Db Saksarkiv, L0026 Riksrevisjonen – Scheel, 0003 «Rio de Janeiro» – tysk skip, 12. september 1945, Rognlien til Heiberg.

¹³ Taraldsen 1984: 114-115; RA, S-1566 Undersøkelseskommissjonen av 1945, Db Saksarkiv, L0026 Riksrevisjonen – Scheel, 0003 «Rio de Janeiro» – tysk skip, 14. august 1945, Onsrud til Rognlien.

¹⁴ Taraldsen 1984: 115-116; RA, S-1566 Undersøkelseskommissjonen av 1945, Db Saksarkiv, L0026 Riksrevisjonen – Scheel, 0003 «Rio de Janeiro» – tysk skip, 14. august 1945, Onsrud til Rognlien.

Generalmajor Liljedahl - meldingen til Generalstabens

På formiddagen 8. april kom det melding til generalen om at Rio de Janeiro var torpedert utenfor Justøya. «Det forled intet i marinens melding om at der var noe mistenkelig eller usedvanlig ved det torpederte fartøi». ¹⁵ På ettermiddagen ringte Onsrud og ga en beskrivelse av situasjonen i Lillesand og forklarte sine «funn», som endret Liljedahl sin tenkemåte. Liljedahl lurte på om det virkelig kunne være et angrep på Norge eller kanskje noe annet? «Denne underretning fikk jeg altså gjennom politiet, [...] ikke gjennom marinen, som jo var den myndighet som skulde besørge sikringen og oppklaringen langs kysten. Disse temmelig allarmerende opplysninger blev straks av mig telefonert til Generalstabens utenriksavdeling, oberstløytnant Wrede Holm». ¹⁶ Liljedahl ringte kl. 17.15. Han talte med Holm, sjefen for utenriksavdelingen, og meddelte hendelsene i Lillesand. ¹⁷

Fra militæret i Kristiansand til de politiske myndighetene i Oslo

Senkingen av Rio de Janeiro la beslag på mye av militærets tid og oppmerksomhet i Kristiansand utover ettermiddagen. Det ble likevel ikke reagert raskt på varslene fra Onsrud, blant annet på grunn av at få delte hans syn og følte situasjonen var så alarmerende for Norges vel. Sjøforsvarets og Hærens myndigheter innen Kristiansandsavsnittet hadde i tillegg et dårlig forhold mellom seg, de kommuniserte dårlig og lå ikke lokalisert på samme sted i Kristiansand, noe som påvirket hvordan varslene ble behandlet. Marineavdelingen i Kristiansand tolket ikke senkingen av Rio de Janeiro som en illevarslende hendelse. General Liljedahl i Hæren i Kristiansand var av en annen oppfatning. Meldingen fra Liljedahl om hendelsene i Lillesand, som var basert på informasjonen fra Onsrud, ble omsider formidlet antagelig i 20-tiden under Stortingets møte for lukkede dører som startet kl. 17.40 og varte til kl. 20.25. Før morgenen 9. april da tyskerne satte inn sitt angrep på Kristiansand, forelå det ingen planer eller forberedelse om samarbeid mellom Hærens og Sjøforsvarets stridskrefter i Kristiansandsavsnittet for scenarioet om Kristiansand festning og by skulle bli angrepet. ¹⁸

¹⁵ RA, RAFA-1235, D Saksarkiv, L0021 Forsvarsdepartementet, Undersøkelseskommissjonen 25.1.1946 for å undersøke de militære myndigheters forhold før og under krigen, 23. juli 1940, Liljedahl til Undersøkelseskommissjonen av 1945.

¹⁶ RA, RAFA-1235, D Saksarkiv, L0021 Forsvarsdepartementet, Undersøkelseskommissjonen 25.1.1946 for å undersøke de militære myndigheters forhold før og under krigen, 23. juli 1940, Liljedahl til Undersøkelseskommissjonen av 1945. Liljedahl snakket med sjefen for Sjøforsvarsavsnittet i Marvika om Rio de Janeiro kunne være del av en større tysk aksjon, «men han kunde ikke antyde noen rimelig forklaring».

¹⁷ Undersøkelseskommissjonen av 1945, *Instilling fra Undersøkelseskommissjonen av 1945. Bilag. Bind II, Norsk forsvarspolitik før 9. april 1940 – Den sivile beredskapspolitik til april 1940 – Aprildagene 1940 – Norsk politikk 9. april-7. juni 1940*, Oslo 1947: 155, 177.

¹⁸ Steen 1954: 183-184; Stortinget, *Møter for lukkede dører, Stortinget 1939-1945: dokumenter og referater, 9. overordentlige storting 1939-40, 89. ordentlige storting 1940, fortsatte 89. ordentlige storting 1945*, Oslo 1995: 325-341; Undersøkelseskommissjonen av 1945, *Innstilling fra Undersøkelseskommissjonen av 1945. Utenriks- og forsvarspolitik under regjeringen Nygaardsvold til 7. juni 1940, Administrasjonsrådet, Riksrådsforhandlingene, Høyesterett, Fylkesmennene og nyordningen av kommunene 1940*, Oslo 1946: 92.

Torpederingen av Rio de Janeiro førte til aktivitet blant folket i Aust- og Vest-Agder, ikke minst blant journalister i Aust-Agder og i Oslo.¹⁹ Til tross for oppmerksomheten rundt nyheten om senkingen av Rio de Janeiro, så både de militære myndigheter og Norges politiske ledelse på senkingen som et isolert tilfelle, om enn alarmerende. Dette enkeltstående skipet var ikke del av en tysk invasjon. At tyskerne med en stor flåte i stillhet skulle forsøke å seile forbi kystforsvarsverket og inn i norske havner og lande tropper var en strategi som ikke fulgte noen av sjøkrigens regler. Derfor ble det tyske overraskelsesangrepet så vellykket.²⁰

Det betyr derimot ikke at de som var ansvarlige for å unngå å dra Norge inn i en storkrig, de norske politiske myndighetene, var «blinde». Det var utstrakt møtevirksomhet 8. april angående dagens utenrikspolitiske hendelser. Både statsrådene og andre nøkkelpersoner gikk imidlertid fra det ene møtet til det andre, og det parlamentariske systemet virket denne dagen negativt inn på deres handlekraft; de ble preget av trøtthet og informasjonsoverbelastning. Særlig en person kom til å bli preget av dette nesten mer enn noen andre.²¹

Halvdan Koht – utadvendt nøytral i et Europa på kanten av krig

Halvdan Koht var utenriksminister i Johan Nygaardsvolds arbeiderpartiregjering. Når det kom til hvem som hadde ansvar for opprettholdelsen av den norske nøytraliteten etter de internasjonale bestemmelser og regler, så var Koht ansvarlig statsråd. Å verne om Norges nøytralitet var en vanskelig oppgave. Presset fra krigsmaktene var stort. De kunne gjerne teste landets nøytralitet ved

¹⁹ Frøstrup 1998: 27, 33; Taraldsen 1984: 42. En stund etter senkingen av Rio de Janeiro, ble kystvaktstasjonen på Justøya nedringt av journalister fra Oslo med stor interesse for denne nyheten som var langt mer sensasjonell enn den britiske mineleggingen på morgenen. Redaksjonen i Agderposten i Arendal bestemte seg for å ta skjeen i egen hånd. Det virket helt utenkelig, men kunne det likevel være slik at det som hadde skjedd i Lillesand vitnet om at Norge skulle bli berørt av storkrigen i Europa? Og at av alle norske byer skulle Lillesand bli den første? Redaksjonen ga ut et ekstrasnummer av Agderposten om «Rio»-saken og om de tyske flåtebevegelser utenfor norskekysten, ettersom de mente de sivile og militære myndigheter ga slett informasjon til det norske folk om det som utfoldet seg i Lillesand. Informasjon fra Norsk Telegrambyrå (NTB) og Norsk rikskringkasting (NRK) var ikke særlig bedre. Redaksjonssekretær Einar Gauslaa hadde i tillegg til å være med å skrive ekstrasnummeret derfor også «sendt en melding til NTB, såvidt jeg husker så tidlig som 14.30-tiden, og jeg var meget forbauset over at denne meldingen ikke ble gjengitt i nyhetssendingene om kvelden. Jeg hadde jo sterkt understreket dette med uniformene på de unge tyskerne som ble reddet og brakt inn til Lillesand. Det var jo nyhetsstoff av virkelige dimensjoner, men meldingen ble altså holdt tilbake – man prøvde lengst mulig å balansere, vise nøytralitet».

²⁰ Riste 1990: 8-10, 18, 22; Rahn, Werner i samarbeid med Milan Vego, «Unternehmen Weserübung April 1940: The German and Allied Strategy and Operational Approaches in Northern Europe 1939-40», i Clemmesen, Michael H. og Marcus S. Faulkner (red.), *Northern European Overture to War, 1939-1941: From Memel to Barbarossa*, Leiden 2013: 340-341. Olav Riste definerer etterretningsapparat i denne sammenhengen som «eit organisert apparat for systematisk innsamling av informasjon om militære disposisjonar i vår nærrområde».

²¹ Reidar Omang, «Stortinget og de utenrikske saker etter unionsoppløsningen», i Kaartvedt, Alf, Rolf Danielsen, Tim Greve (og en rekke spesialforfattere), *Det Norske Storting gjennom 150 år. Bind IV. Spesialartikler*, Oslo 1964: 149.

for eksempel å seile i norske farvann. Som om ikke det var stort nok ansvarsområde, skulle han sikre Norges interesser innen handel (import og eksport).²²

Krigsmaktene var interessert i Norge, men det virker som Koht aldri vurderte Norge som et strategisk interessant område for dem før april 1940. Hitler-Tysklands utgangspunkt var en ekspansjonistisk og aggressiv politikk, og var dermed en trussel mot hele Europa. Om tyskerne skulle gjøre et fremstøt til sjøs ville det likevel kun være for å sikre seg isolerte støttepunkter av lite omfang langs kysten, mente Koht. Et tysk overraskelsesangrep var helt utenkelig, mye på grunn av den militærteknologiske utviklingen som gjorde det mindre nødvendig med støttepunkt i landet. Uansett ville tyskerne aldri nå Norge og heller bli slått tilbake av den britiske marine, som han mente behersket Nordsjøen. Britene hadde tidligere gjort klart overfor Koht at de ville komme Norge til unnsetning i et slikt tilfelle. Det hele var imidlertid ikke en offisiell politikk, men en implisitt garanti som lå under den norske utenrikspolitikken. Hadde en formell avtale med Storbritannia foreligget, ville ikke Norge lenger vært nøytralt.²³

I det fagmilitære miljøet i Norge mente de derimot at tyskerne muligens kunne ha uavhengige, strategiske interesser av å ha norskekysten under sitt domene. Det var en bevissthet innen Generalstaben om samme syn. De politiske myndighetene fikk imidlertid aldri tilgang til disse synspunktene, på grunn av dårlig kontakt mellom den politiske og militære ledelsen i landet. Nygaardsvoldsregjeringen viste liten interesse for å gjøre noe med kontakten, og Koht selv ignorerte de utenrikspolitiske vurderinger de fagmilitære myndighetene hadde av den situasjon Norge befant seg i. Koht ville holde på nøytraliteten og ønsket ikke at Norge skulle trekkes inn i en storkrig, en utfordring som også var tilstede i spørsmålet om hvordan Norge skulle forholde seg til Vinterkrigen mellom Finland og Sovjetunionen. Samtidig ville Koht unngå å føre landet inn i en krig og havne på feil side, og det var klart både for Koht og flere andre at feil side var tysk side.²⁴

Tyskland fortsatte med sine torpederinger, som også rammet norsk skipsfart og norske sjøfolk, og tyske skip ble jaktet av Storbritannia i norske farvann. Det Koht ikke visste, var at etter at et britisk skip hadde aksjonert mot det tyske fartøyet «Altmark» i norske farvann i februar 1940, så var Hitler overbevist om at Norges nøytralitet ikke ville bli tatt hensyn til av vestmaktene og at heller ikke de norske myndighetene ville klare å opprettholde nøytraliteten. Tyskland hadde også fått nok av

²² Svendsen 2013: 268.

²³ Riste 1990: 5-6; Svendsen 2013: 269-270, 294.

²⁴ Chr. A. R. Christensen, *Norge under okkupasjonen 1940-1945*, Oslo 2008: 15-16, 18, 20; Riste 1990: 6; Svendsen 2013: 269-271, 282-284, 287, 290, 294. Siden utbruddet av Vinterkrigen november 1939 hadde opposisjonen mot Koht blitt styrket på grunn av irritasjon over hans linje i nøytralitetspolitikken. Vinterkrigen endte med våpenstillstandsavtale mellom partene i midten av mars 1940. I 1939-1940 var statsminister Johan Nygaardsvold den eneste i regjeringen som ga ubetinget støtte til Koht.

britenes blokadeforsøk og måtte sikre jernmalmen de importerte fra Sverige, som ble fraktet med jernbane fra Nord-Sverige til Narvik og derfra skipet til den tyske krigsindustrien. Rykter, lekkasjer og konkret informasjon om Storbritannia og Frankrikes planer for Norge og britenes krenkelser av norsk nøytralitet ble et påskudd i stedet for en utløsende årsak til tysk invasjon av Norge.²⁵

5. april 1940 ble Koht advart av sendemenn (diplomater) fra Storbritannia og Frankrike om at de, for å hindre Tysklands misbruk av norsk, nøytralt farvann, måtte gå til det skritt å iverksette tiltak. Det ble ikke gjort kjent for Koht når dette ville gjøres.²⁶

Den britiske mineleggingen – dagens hovedsak

Etter den britiske mineleggingen i perioden ved daggry 8. april, møtte samme sendemenn fra Storbritannia og Frankrike i Utenriksdepartementet like før seks om morgenen. De informerte om at det var lagt miner ved Bud, ved Stad og i Vestfjorden (selv om det egentlig bare var lagt ut minefelt i Vestfjorden). Det var akkurat slike utenrikspolitiske situasjoner Koht hadde fryktet; aksjoner som kunne utløse en kjedereaksjon mellom krigsmaktene.²⁷

Telefonen ringte, og Koht svarte. Han fikk en orientering om mineleggingen, og kom seg i åttetiden til Utenriksdepartementet på Victoria terrasse i Oslo. Han måtte nå utforme et svar på vestmaktens minelegging som ville føre til at Norge ikke ble dratt inn i krigen på tysk side. Skrivningen av en protest mot vestmaktens aksjon satte han i gang med umiddelbart. Det ble satt opp møte mellom utenrikskomiteen og regjeringen kl. 10.00.²⁸

Tema for møtet var mineleggingen og Koht la frem sitt skriv. Under møtet sa formann i den utvidede utenrikskomite, stortingspresident Carl Joachim Hambro, at han regnet med det var et ønske fra komiteens side at Stortinget ble innkalt så raskt som mulig. Anledningen for innkallingen ville ikke være utkastet til protest som Koht hadde lest opp, som Hambro synes virket fyllestgjørende, men heller de videre spørsmål som dukket opp.²⁹ Tidligere statsminister og medlem av komiteen, Johan Ludwig Mowinckel, la til at det viktigste nå var å finne ut hvilken reaksjon som ville komme fra tyskerne.³⁰ Videre oppsummerte han den store utfordringen:

²⁵ Ibid. Marcus S. Faulkner, «British Operational Responses to German Control of Denmark and Norway, April 1940-June 1941», i Clemmesen og Faulkner 2013: 361; Rahn 2013: 334-335, 337; Riste 1990: 5.

²⁶ Christensen 2008: 23; Svendsen 2013: 290-291.

²⁷ Christensen 2008: 23; Halvdan Koht, *Norsk utanrikspolitikk fram til 9. april 1940: synspunkt frå hendings-tida*, Oslo 1947: 69; Riste 1990: 17; Skodvin 1990: 43; Svendsen 2013: 290-291.

²⁸ Svendsen 2013: 291-292.

²⁹ Koht 1947: 74; Stortinget, *Dokumenter. Det fortsatte niogåttiende ordentlige Storting og dets avdelinger. 1945. Dokument nr. 5.*, Oslo 1945: 1, 8; Svendsen 2013: 291-292.

³⁰ Stortinget 1945: 8-9.

«Vi var allerede i september [1939] klar over, at hva der enn skjedde – nå taler jeg for absolutt lukkede dører – så kunne vi ikke komme i krig med England, vi kunne ikke komme på den side. [...] [V]i var jo fullt på det rene med, at på den gale siden må vi ikke komme, og det er ut fra de betraktninger at vi må handle nå framover. Uretten [av Storbritannia] er så eklatant og så skammelig, at skulle vi følge det som denne direkte urett bød oss, så brøt vi med Storbritannia og sluttet oss til Tyskland. Men rent praktisk kan ikke det la seg gjøre, og dertil kommer jo at hele befolkningens sympati, og vår egen med, er på den britiske siden i den krig som nå føres».³¹

Mowinckel mente den britiske aksjonen kort fortalt var ubegripelig lite praktisk, og hvorfor hadde ikke britene gjort noe lignende i det utsatte Sør-Norge? «Jeg tror det er ganske nødvendig at det protesteres med en gang, og i dag, og i de kraftigste ordelag».³²

Mot slutten av møtet kom Koht inn på en melding om tyske flåtebevegelser: «Eg går ut ifrå at meldinga om at ein tysk flåte er på veg opp i Kattegat, kann vera riktig. Eg held slett ikkje det for så utruleg. Det er melding om uro på alle kantar, og det er også komi melding om at den britiske flåten like ein er på vegen mot same kanten. Den tyske ministeren har sagt til meg at det var ingen ting. Tyskland har villa at det i krigsførsla nå skulle koma til open strid på sjøen, og eg kann godt tenkja meg at Tyskland kunne tenke på dette. Men kunne vi då få litegrann utsetjing med at Tyskland gjorde noko mot Noreg, og kunne striden såleis verta førd utanfor norsk område, så trur eg det ville vera ei vinning og kanskje føra til at det ikkje vart lyst krig mot vårt land».³³ Rett etter Koht sin utredning informerte Hambro komiteen om en annen melding som nettopp hadde kommet fra Admiralstaben via forsvarsministeren: En stor tysk flåte på 48 armerte trålere og 46 tyske oppsynsfartøyer hadde gått gjennom Kattegat. Møtet i utenrikskomiteen fortsatte frem til kl. 11.30.³⁴

Regjeringen ble deretter samlet og protesten Koht hadde jobbet med ble vedtatt. Koht dikterte deretter protesten til pressen kl. 12.55. Senere reiste han til Utenriksdepartementet. Det var en del forberedelser som måtte ordnes før møtet i Stortinget senere på ettermiddagen. Han jobbet hardt frem til møtet, kun med et kvarters pause i tretiden for å spise mat. Omtrent samtidig fikk han en telefon fra den norske legasjonen i London om angivelig tyske flåtebevegelser med retning Narvik.³⁵

³¹ Stortinget 1945: 9.

³² Stortinget 1945: 9.

³³ Stortinget 1945: 12.

³⁴ Koht 1947: 75; Stortinget 1945: 2, 13. Koht mente at møtet i utenrikskomiteen varte en time lenger, til kl. 12.30.

³⁵ Masdalen 1991: 223; Svendsen 2013: 292-293; Undersøkelseskommissjonen av 1945, *Innstilling fra Undersøkelseskommissjonen av 1945. Utenriks- og forsvarspolitik under regjeringen Nygaardsvold til 7. juni 1940, Administrasjonsrådet, Riksrådsforhandlingene, Høyesterett, Fylkesmennene og nyordningen av kommunene 1940*, Oslo 1946: 105; RA, S-1566 Undersøkelseskommissjonen av 1945, Db saksarkiv, L0003 Aprildagene – Arbeideidernes faglige Landsorganisasjon, 0007 Aprildagene 1940 VII, «Bilag nr. 7 til Innstilling

Koht og meldingene om tyske planer og aksjoner

Hvordan kunne det ha seg at Koht tok lett på de faretruende meldingene om tysk flåtetransport? Blant annet fordi de var del av en serie med meldinger om tyske troppeforflyttinger. Koht mottok ikke mindre enn 11 meldinger (rykter) av forskjellig karakter om emnet i perioden fra onsdag 3. april til mandag 8. april 1940. I dagspressen var det også notiser om tyske bevegelser. Det var vanskelig for Utenriksdepartementet å se den riktige sammenhengen i all informasjonen. Koht hadde liten tiltro til meldingene som kom inn de dagene, han delte dem aldri for en samlet regjering, og var kritisk til rykter. Vinteren og våren 1940 hadde det vært alle mulige slags rykter, fantasier, bevisst desinformasjon, halvsannheter og propaganda om tyskernes planer og troppeforflyttinger. Det var vanskelig å vite hva som var riktig. I dagene frem til 9. april var det meste av informasjonen som kom inn rykter. Trusselbildet var uklart. Tyskerne gjorde alt for å holde på overraskelsesmomentet og lykkes taktisk i april dagene frem til overfallet ved å skjule omfang og mål for operasjonen.³⁶

Problemet til både de politiske og militære myndighetene var at de manglet et sentralt etterretningsapparat i 1940. Det fantes ingen apparat i Norge som kunne analysere og vurdere informasjon av militær karakter og som kunne sende de viktige delene av informasjonen videre til de politiske myndighetene. Koht sitt bord i Utenriksdepartementet var endestasjon for mye ubehandlet informasjon, og Koht sitt hode ble i stor grad det norske analyseapparat. Når i tillegg Koht med sine strategiske fordommer var så bundet opp i sitt tankesett om at britene på den ene siden skulle redde Norge ved et eventuelt angrep og på den annen side fryktet at britene skulle presse Norge ut i krigen, da var sannsynligheten lav for at han og Utenriksdepartementet skulle gjennomskue tyskernes plan.³⁷

Koht bommet også med at britene 8. april var på vei for å møte de tyske skipene. Britene hadde i likhet med Det norske utenriksdepartementet vanskelig for å tolke rett deres informasjon om den tyske flåtetransporten med retning nordover. Da angrepet kom på Norge ble de totalt overrasket. De trodde de tyske bevegelsene var en reaksjon på britenes minelegging eller en utbrytning som skjedde parallelt med britenes maritime handlinger. Britene trodde skipene var på vei ut i Atlanteren.³⁸

fra Undersøkelleskommissjonen av 1945. April dagene 1940»: 44. Mens Koht var i Stortinget, kom det i sekstiden senere på dagen inn et telegram fra legasjonen hvor britiske observasjoner av tyske skip ble beskrevet. Skip var på vei nordover. Det virket sikkert at de ville nå Narvik, det virkelige målet, før midnatt. Den norske Admiralstaben fikk denne meldingen av Koht, og den varslet Narvik om at tyske skip skulle skytes på, men ikke britiske. Telegrammet fra legasjonen ble ikke drøftet i regjeringen 8. april.

³⁶ Christensen 2008: 23-25; Masdalen 1991: 223; Riste 1990: 7, 11, 22; Svendsen 2013: 293-294; Tamelander og Zetterling 2001: 69. I noen av meldingene blir informasjonen omtalt som «forlydender».

³⁷ Masdalen 1991: 223; Riste 1990: 9-10, 12; Svendsen 2013: 294.

³⁸ Masdalen 1991: 224; Rahn 2013: 349, 358; Riste 1990: 10-11; Skodvin 1990: 44; Svendsen 2013: 294; Tamelander og Zetterling 2001: 68.

Tyske troppetransportskip var på vei, men med Norge som mål. Alt var lagt til rette for at det skulle bli vanskelig å forstå hvilken sammenheng torpederingen av Rio de Janeiro og hendelsene i sørlandsbyen hadde i det hele, som fant sted mens Storting og regjering var opptatt av britenes nøytralitetskrenkelse og hvordan den skulle håndteres.³⁹

Åpent møte i Stortinget

Det begynte å bli mye informasjon Koht måtte forholde seg til: «Da eg kom i Stortinget kl. 17 og enda der skreiv på dei siste linene av den utgreiinga eg skulle gje, hendte det at ein stortingsmann la fram for meg eit kveldsblad der det med store bokstavar stod om det tyske skipet som hadde forlist utanfor Agder, og om at mannskap som hadde komi til lands sa at dei var på veg til Bergen. Eg fekk ikkje tid til å tenke meir over denne sensasjonelle meldinga før eg måtte på talarstolen».⁴⁰ Nyheten om Rio de Janeiro hadde havnet i avisene før i Stortinget.⁴¹

8. april kl. 17.15 var Stortinget samlet for åpent møte. Koht innledet møtet med et tydelig budskap om den britiske mineleggingen: «Det som er gjort mot Noreg, er alt kjent for all verda, og eg trur at i alle nøytrale land må folka ha vorti oppskræmde av meldinga om slikt eit rettsbrot som her er gjort. Eg skal ikkje nytte sterke ord; eg trur gjerninga talar sterkt nok sjølv».⁴² Han la deretter frem noen dokumenter tilknyttet nøytralitetskrenkelsen, blant annet deler av informasjonen han mottok 5. april fra vestmaktenes sendemenn om minelegging. Møtet ble hevet kl. 17.35.⁴³

Lukket møte i Stortinget – Rio de Janeiro blir tema

Møte for lukkede dører startet i Stortinget kl. 17.40. Koht ga resten av informasjonen fra sendemennene, som han ikke hadde ønsket å dele i det åpne møtet. Statsråd og forsvarsminister Birger Ljungberg hadde deretter informasjon han ønsket å dele med forsamlingen angående 2 torpederinger i Sør-Norge: En tysk tankbåt hadde blitt torpedert kl. 13.20 utenfor Stavern. «Så var det en torpedering utenfor Justøy. Det tyske skip «Rio de Janeiro», handelsskip, riktignok utstyrt med tre dekk, derfor ganske godt egnet som transportskip, ble første gang observert av norsk bevokningsfartøy kl. 11,11. Det var regn og usiktbart vær, de så det ikke mer, og så ble det hørt en kraftig eksplosjon kl. 12,50, da båten antageligvis er torpedert».⁴⁴ Johan Ludwig Mowinckel spurte hvor Justøya lå. Ljungberg svarte at øya lå like utenfor Lillesand, og fortsatte å utrede. Levende og døde var blitt fraktet til Kristiansand og Lillesand. «Det er heller ikke observert hva slags flagg «Rio de

³⁹ Christensen 2008: 24; Masdalen 1991: 223; Riste 1990: 8; Tamelander og Zetterling 2001: 69.

⁴⁰ Johan Nygaardsvold, *Norge i krig: 9. april – 7. juni 1940*, Oslo 1982: 15; Koht 1947: 76.

⁴¹ Ibid.

⁴² Stortinget 1995: 322-325.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Stortinget 1995: 325-326.

Janeiro» førte. Det er tegn som tyder på, etter hva det sies, at en del av mannskapet skal gi et visst militært inntrykk; det blir undersøkt nærmere. Dette er de meldinger som foreligger til nå».⁴⁵ Ljungberg nevnte ingen kilde til informasjonen. Den ble ikke diskutert videre.

I stedet for ble andre tema tatt opp, som nøytralitetskrenkelsen, hvordan Tyskland ville reagere, hvorfor Koht ikke hadde delt med Stortinget den informasjonen han hadde mottatt 5. april om mineleggingen, og spørsmål om en nå burde mobilisere samtlige kystfestningers styrker. Koht var enig i at han burde ha delt informasjonen han mottok fredag 5. april, men han hadde ikke gjort det på grunn av at det var gitt ham i fortrolighet. Koht sa han denne mandagen ikke hadde snakket med den britiske, franske eller tyske sendemannen. Han hadde jo vært opptatt hele dagen, og ønsket at han og regjeringsmedlemmene nå måtte få fritak fra videre møtevirksomhet i Stortinget slik at de kunne drøfte alle spørsmålene og eventuelt gjøre nødvendige tiltak.⁴⁶

«[D]et står for meg så, at det nå i dag å halda på her og dryfta alle dei spørsmåla om kva vi skal gjera nå, det er lite grand for tidleg. Vi har i dag måtta taka standpunkt til dei aller fyrste stega, dette å få sendt fram og sendt ut, kunngjort, den protesten som det var naudsynt å gjeva med ein gong. Praktiske tiltak her må Regjeringa og eg som utanriksminister få lov å ha litt tid til å tenkja på, og eg trur ikkje at dei improvisjonane som vi kan koma med her nå med det same alt dette har hendt, kan vera så svært nyttige, før vi kan koma beint fram med framlegg om tiltak».⁴⁷ Møtet fortsatte.⁴⁸

Stortingsmøtet hadde holdt på i over to timer, da stortingspresident Hambro brøt inn. Med Stortingets samtykke lot han Ljungberg få lese et telegram han hadde mottatt fra Generalstaben. Antakelig i 20-tiden ble meldingen Wrede Holm i Generalstaben hadde mottatt fra Liljedahl, basert på informasjonen fra Onsrud, lest opp i Stortinget:⁴⁹ «General Liljedahl ringte kl. 17,15 fra Kristiansand og sa, at etter en melding fra politimesteren i Lillesand var det kommet inn ca. 100 mann fra det tyske skib som blev torpedert utenfor Lillesand i formiddag (Rio de Janeiro). De var i grå uniformer og hadde håndbøker med regimentsnummer. Tyskerne meddelte at det også hadde vært hester og kanoner ombord i skibet, og det var blitt sagt dem, at de nå var på vei til Bergen for etter anmodning fra den norske regjering å hjelpe nordmennene. En del folk kommer også inn til

⁴⁵ Stortinget 1995: 326.

⁴⁶ Stortinget 1995: 326-332; Svendsen 2013: 292-293.

⁴⁷ Stortinget 1995: 331.

⁴⁸ Stortinget 1995: 332-337.

⁴⁹ Stortinget 1995: 337; Undersøkelseskommissjonen av 1945, *Innstilling fra Undersøkelseskommissjonen av 1945. Utenriks- og forsvarspolitik under regjeringen Nygaardsvold til 7. juni 1940, Administrasjonsrådet, Riksrådsforhandlingene, Høyesterett, Fylkesmennene og nyordningen av kommunene 1940*, Oslo 1946: 92.

Kristiansand. 3dje divisjon sender en militær kommando til Lillesand for å ta seg av tyskerne og foreløpig internere dem».⁵⁰

Tonen i møtet endret seg dramatisk etter den illevarslende meldingen, og gjorde enkelte stortingsrepresentanter alvorlig bekymret. Meldingen bekreftet ytterligere at det hastet med å handle. Enkelte representanter hadde behov for å komme med innspill. Ingen virker imidlertid helt å ha forstått at Rio og hendelsene i Lillesand var små brikker i et større spill.⁵¹

Reaksjoner under stortingsmøtet

Stortingsrepresentant for Bondepartiet i Vest-Agder Gabriel Moseid var først ut. Han reagerte meget sterkt på informasjonen fra forsvarsministeren: «Nå står Stortinget igjen overfor en beklagelig situasjon, hvor Stortinget er den siste instans som får autentiske opplysninger om de meldinger som er løpt inn til utenriksledelsen i vårt land».⁵² Stortinget og regjeringen måtte jobbe tettere sammen, mente han. Slik det var nå virket det som regjeringen systematisk holdt Stortinget «utenfor i lengste laget, og det er farlig».⁵³ Regjeringen burde også ha handlet lynraskt etter vestmaktens melding om minelegging 5. april, slik at Norge fikk protestert før nøytralitetskrenkelsen kunne inntreffe. Forsvarsministeren hadde tidligere nevnt minelegging i Oslofjorden. Moseid la til: «For mitt vedkommende vil jeg si at jeg ville ha sett det som en betryggelse, om alle miner var lagt ut nå, og i ethvertfall ville jeg anse det som noe som skulle være en selvfølgelighet, at man øyeblikkelig så snart dertil er anledning, går i gang, for alt hvad vi vet kan vi være blandet opp i krigen før vi forlater denne sal, så alvorlig er situasjonen i øyeblikket, det må vi alle kunne forstå».⁵⁴

Tidligere statsråd og stortingsrepresentant for Bondepartiet i Hordaland Jakob Nilsson Vik fulgte opp med et like dystert innlegg etter å ha hørt den siste informasjonen om Rio og hendelsene i sørlandsbyen: «Vårt land er nå kommet opp i en svært vanskelig stilling, og det er sikkert uhyre bekymringsfulle timer for Regjeringen så vel som for Stortinget og det hele folk».⁵⁵ Spørsmålet var hva en nå skulle gjøre med britenes minelegging. Vik mente uansett, i likhet med marinekaptein Trygve Sverdrup som tidligere i møtet hadde foreslått full mobilisering av kystfestningene, at en

⁵⁰ Masdalen 1991: 224; Stortinget 1995: 337.

⁵¹ Stortinget 1995: 337-338; Svendsen 2013: 293.

⁵² Norsk biografisk leksikon: https://nbl.snl.no/Gabriel_Moseid; Stortinget 1995: 337.

⁵³ Stortinget 1995: 337.

⁵⁴ Stortinget 1995: 337.

⁵⁵ Stortinget 1995: 338.

måtte få festningene i full kampberedskap «for her gjelder det kanskje liv eller død for landets selvstendighet».⁵⁶

Statsminister Johan Nygaardsvold tok så ordet. Han svarte på kritikken fra Moseid. Nygaardsvold la til: «Hele regjeringen er klar over at stillingen i dag er så alvorlig som den overhodet kan bli. Jeg kan bare si den ting at Regjeringen vil overveie situasjonen. Det som Regjeringen finner bør gjøres uopphørlig, det vil bli gjort».⁵⁷ Han ønsket deretter ikke å gå inn på enkeltting som var blitt sagt under møtet, men mente at regjeringen heller nå måtte få gå fra stortingsmøtet for å diskutere hva de skulle gjøre videre.⁵⁸

Referatet fra slutten av møtet er noe mangelfullt ettersom bruddstykker mangler. Det er dermed vanskelig å vite ut fra de offisielle referat om flere i Stortinget reagerte på den siste meldingen fra forsvarsministeren om torpederingen av Rio de Janeiro utenfor Lillesand, og hvordan de tolket den. Heldigvis var det en mann som i ettertiden ønsket å dokumentere at flere hadde reagert under stortingsmøtet. Karl Birger Vodahl Gotaas fra Høyre ønsket å dokumentere et innlegg major Sven Nielsen fra Høyre holdt som en av de siste talerne under møtet da han var stortingsrepresentant. Sven Nielsen skrev sommeren 1945 et brev til Stortingets presidentskap: «Jeg kan ikke nå huske ordlyden av hva jeg uttalte, men såvidt jeg erindrer slutet jeg mitt innlegg med følgende ord: Etter det telegram [forsvarsministeren] netopp har referert kan der ikke lenger være noen tvil om hva som forestår. Jeg går ut fra at der nå uten opphold blir etablert fulltt krigsberedskap, at våre kystbefestninger blir gjort kampklare og egne minefelter legges ut øieblikkelig».⁵⁹

Birger Gotaas var selv til stede og kunne i ettertid bekrefte referatet til Nielsen. Gotaas la til: «Vi som var tilstede i stortingsmøtet kan bevitne at denne meddelelse [fra Ljungberg] virket høyst uhyggelig. Krigen var åpenbart rykket like inn på livet».⁶⁰

Etter ytterligere samtaler i Stortinget, endte stortingsmøtet kl. 20.25.⁶¹

Regjeringen samlet seg i 21-tiden om kvelden 8. april. Dagens siste møte ble et kort møte. Regjeringen bestemte at i Østfold skulle det kalles inn styrker. Ingen alminnelig mobilisering ble vedtatt. Oslofjorden ble ikke minelagt, men det ble drøftet. Koht var fast bestemt på at Norge og

⁵⁶ Karl Bjørnstad, *Stortinget og statsrådet: 1915-1945. Bind II. De enkelte Storting*, Oslo 1949: 266; Stortinget 1995: 329, 338.

⁵⁷ Stortinget 1995: 339.

⁵⁸ Stortinget 1995: 339-341; Svendsen 2013: 293.

⁵⁹ Birger Gotaas, *Forspillet til 9. april 1940: en dokumentasjon*, Oslo 1945: 13-14; Stortinget 1995: 24-25, 340-341. Et par personer, inkludert forfatteren, kunne bekrefte at Sven Nielsen faktisk holdt foredraget under stortingsmøtet. Se også referanse til Stortinget, nevnt ovenfor, for ytterligere dokumentasjon.

⁶⁰ Gotaas 1945: 13-14.

⁶¹ Stortinget 1995: 341.

Storbritannia ikke måtte komme i krig med hverandre. Han fikk vedtatt at minene ikke skulle fjernes av Norge før Storbritannia hadde gitt sitt svar, og fått vokte minefeltene i 48 timer som britene tidligere hadde informert Koht om at de ville gjøre. Etter møtet gikk regjeringsmedlemmene hver til sitt. Veldig lite ble gjort for å øke beredskapen til Norges forsvar. På grunn av linjen om nøytralitetsvern, hadde Norge også et svakt forsvar.⁶²

Nærmere midnatt gikk flyalarmen i Oslo. Da begynte det å gå opp for den politiske myndigheten at en invasjon var i full gang.⁶³

Konsekvenser av handling

Hvilke fordeler kunne det gitt Norges forsvar om regjeringen hadde handlet raskt på grunnlag av de taktiske varslene som kom som følge av senkingen av Rio de Janeiro 8. april? Kystfestningene langs norskekysten kunne i større grad blitt satt i beredskap og gjort klare til å motstå invasjon. Minelegging på strategiske steder som for eksempel i Oslofjorden er også et mulig scenario. Mobiliseringen av det norske land- og sjøforsvaret kunne ha forekommet på et tidligere tidspunkt. Tydelig kommunikasjon med Storbritannia, Frankrike og Tyskland om den britiske mineleggingen, senkingen av Rio og rapportene om tyske flåtebevegelser kunne kanskje påvirket den tyske invasjonen, i hvert fall at tyskerne hadde kommet dårligere ut av den. De norske forberedelsene til krig var, kort oppsummert, veldig langt fra hva de kunne vært. Mye stod på spill, men det var begrenset hva som kunne vært gjort. Tiden var svært knapp. Neste morgen kl. 04.21 åpnet Oscarsborg festning i Drøbaksundet i Oslofjorden ild mot Blücher, et av de mest moderne krigsskip i verden. Invasjonen var i gang. Det tyske overraskelsesmomentet var stort og ville føre til mye norsk forvirring. Verken Det norske forsvaret eller samfunnet fikk tid til å omstille seg fra freds- til krigsforhold. Hvordan i all verden kunne denne invasjonen skje? Hvem hadde skylden? Dette var problemstillinger som engasjerte en hel nasjon, både under krigen og i lang tid etter.⁶⁴

⁶² Christensen 2008: 24-25; Masdalen 1991: 224; Svendsen 2013: 295; Undersøkelseskommissjonen av 1945, *Innstilling fra Undersøkelseskommissjonen av 1945. Utenriks- og forsvarspolitik under regjeringen Nygaardsvold til 7. juni 1940, Administrasjonsrådet, Riksrådsforhandlingene, Høyesterett, Fylkesmennene og nyordningen av kommunene 1940*, Oslo 1946: 76-81.

⁶³ Skodvin 1990: 43; Svendsen 2013: 295.

⁶⁴ Brown 2005: 13; Christensen 2008: 25-26; Frank Binder og Hans Hermann Schlünz, *Krysseren «Blücher»*, Oslo 1991: 106; Rahn 2013: 352, 356-357; Skodvin 1990: 48-49; Steen 1954: 177-178. Blücher ble skutt i brann og gikk ned. Om lag 1000 tyske soldater druknet. Dette førte til en forsinkelse i landgangen i Oslo. Siden den ikke gikk som planlagt, ga det kongen, regjeringen og Stortinget tid til å flykte fra Oslo. Jeg velger her ikke å gå inn på det spørsmål om hvordan Norge ville klart seg om de hadde forberedt seg bedre mot den fullskala invasjonen fra Tyskland.

Undersøkelseskommissjonen av 1945 om Rio de Janeiro

Undersøkelseskommissjonen ble oppnevnt 6. august 1945 i samsvar med et stortingsvedtak av samme år og ved kongelig resolusjon. I følge stortingsvedtaket var kommisjonens mandat at den skulle undersøke blant annet de militære myndigheters, Stortingets og regjeringens forhold før og etter den tyske invasjonen 9. april 1940. Under kommisjonens undersøkelser ble særlig regjeringen satt under lupen, et arbeid ledet av formann for kommisjonen høyesterettsadvokat Gustav Heiberg.⁶⁵

Undersøkelseskommissjonen av 1945 gikk rett i strupen på regjeringen. Basert på informasjon tilgjengelig, burde de ha satt i verk tiltak som svar på den økende krigsfaren lenge før april 1940: «Kommisjonen mener at det iallfall i tiden januar–mars 1940 var grunn til større mobilisering av Hæren og til full oppsetning av kystfestningene».⁶⁶

Kommisjonen var heller ikke nådig i sin omtale av regjeringens håndtering av informasjonen om Rio: «[E]ndelig kom meldingen om «Rio de Janeiro», som var kjent av alle, men som særlig utenriksministeren burde sett i sammenheng med de opplysninger som allerede forelå. Nå var det ikke lenger muligheter, det var tale om sannsynligheten for et angrep på Norge, ja, endog overveiende sannsynlighet».⁶⁷ Kommisjonen la imidlertid til et lite forsvar av de politiske myndighetene: «At den tyske aksjon var et selvstendig foretagende, planlagt som et lynanfall, har vel ingen politiker og heller ingen ledende offiser for alvor forestillet seg».⁶⁸

De som i 1940 hadde vært regjeringsmedlemmer og de medlemmer i Stortinget som kunne ha relevant informasjon, ble grundig intervjuet av Undersøkelseskommissjonen av 1945. Flere av dem ble derfor spurt om hvordan de tolket torpederingen av Rio de Janeiro. Tidligere statsråd og justisminister Terje Wold nevnte kun kort at «[m]eldingen om “Rio de Janeiro” som jeg hørte i

⁶⁵ Undersøkelseskommissjonen av 1945, *Innstilling fra Undersøkelseskommissjonen av 1945. Utenriks- og forsvarspolitik under regjeringen Nygaardsvold til 7. juni 1940, Administrasjonsrådet, Riksrådsforhandlingene, Høyesterett, Fylkesmennene og nyordningen av kommunene 1940*, 1946.

⁶⁶ Undersøkelseskommissjonen av 1945, *Innstilling fra Undersøkelseskommissjonen av 1945. Utenriks- og forsvarspolitik under regjeringen Nygaardsvold til 7. juni 1940, Administrasjonsrådet, Riksrådsforhandlingene, Høyesterett, Fylkesmennene og nyordningen av kommunene 1940*, Oslo 1946: 77. Om en søker å få en helhetsforståelse av hvordan Norge kunne bli overraskelsesinvadert av Tyskland, må en studere perioden fra desember 1939 til april 1940.

⁶⁷ Undersøkelseskommissjonen av 1945, *Innstilling fra Undersøkelseskommissjonen av 1945. Utenriks- og forsvarspolitik under regjeringen Nygaardsvold til 7. juni 1940, Administrasjonsrådet, Riksrådsforhandlingene, Høyesterett, Fylkesmennene og nyordningen av kommunene 1940*, Oslo 1946: 105, 109.

⁶⁸ *Ibid.*

Stortinget gjorde et foruroligende inntrykk på meg uten at jeg dog dermed forbandt noen mening om at dette betydde et angrep på vårt land». ⁶⁹

Tidligere stortingspresident C. J. Hambro søkte nærmest å dempe reaksjonene som hadde oppstått under stortingsmøtet: «Jeg tror det var meget få som var klar over situasjonen den gang, dog sa Sven Nielsen sist i debatten noe om at dette betyr at vi kommer i krig. Til Moseids alvorlige uttalelser var det nok enkelte som lo, men det var vel ikke nettop direkte av de ting han sa angående krigssituasjonen. Jeg husker Sven Nielsen sa idet vi gikk ut av salen at «jeg burde vel med en gang reise og støtte til mitt regiment». ⁷⁰

Tidligere statsråd og utenriksminister Halvdan Koht nevnte ikke noe fra stortingsmøtet. Han tilla imidlertid (i motsetning til hva en skulle tro) større betydning til torpederingen av Rio de Janeiro. Koht mente den hadde betydning for regjeringsmedlemmenes diskusjonsgrunnlag når det gjaldt spørsmålet om mobilisering i regjeringsmøtet på kvelden 8. april 1940: «Det som vi hadde å holde oss til den gang var at et tysk transportskip Rio de Janeiro var senket utenfor Agder og det som folkene der ombord hadde forklart at de var på vei til Bergen. Tidligere hadde vi hatt en melding om mulige tyske fremstøt mot Syd-Norge, hvad der også bestyrket vår oppfatning at det gjaldt først og fremst å styrke beredskapet i Syd-Norge». ⁷¹

I samtale med tidligere statsråd og forsvarsminister Birger Ljungberg var formann for kommisjonen Gustav Heiberg direkte og nesten uhøflig i sin utspørring. Med tanke på informasjonen som forelå om krigsfare i tillegg til Rio-telegrammet han hadde lest opp i Stortinget, burde Ljungberg ha tolket det hele annerledes: «Trøstet De stortingsmennene med at her er det ikke fare på ferde? L.: Nei, det ville jeg ikke ha sagt til en stortingsmann. Min personlige mening var at kommer vi i krig, så skal vi slåss med England. Heiberg: Var de virkelig i tvil om at faren var rett over oss da De fikk vite om Rio de Janeiro? L.: Jeg betraktet det som et grovt nøytralitetsbrudd, men ikke som begynnelsen til krigen». ⁷²

⁶⁹ RA, S-1566 Undersøkelseskommisjonen av 1945, Db saksarkiv, L0003 Aprildagene – Arbeideidernes faglige Landsorganisasjon, 0005 Aprildagene 1940 V, ukjent dato, Referat fra forklaring avgitt 29. og 31. mai av Wold til Heiberg, Holmboe, Thune, Steen, Bergsgaard og Eckhoff: 2-3.

⁷⁰ RA, S-1566 Undersøkelseskommisjonen av 1945, Db saksarkiv, L0003 Aprildagene – Arbeideidernes faglige Landsorganisasjon, 0004 Aprildagene 1940 IV, ukjent dato, Forklaring avgitt 13. juni 1946 av Hambro til Heiberg, Steen, Bergsgård, Thune, Eckhoff, Sivertsen og Holmboe: 5.

⁷¹ RA, PA-0258 Koht, Halvdan, 1933 – 1964, Fa Professor, dr. Halvdan Kohts politiske arkiv, 1873-1968, L0011 -, 1939 – 1963, 0010 Granskingsnemda av 1945: Spørsmål, svar utgreiingar o.a. Om riksrett: Brev frå Koht, ukjent dato, Referat fra forklaring avgitt 5. november 1945 av Koht til Eckhoff, Holmboe og Sivertsen: 1.

⁷² RA, PA-1469 Ljungberg, Birger, 1928 – 1966, D korrespondanse, saksarkiv, Dagboksnotater M.M., L0002 Korrespondanse, saksarkiv, 1940 – 1966, 0001 Undersøkelseskommisjonen av 1945, Ljungbergs redegjørelse, 1945 – 1949, 4. oktober 1945, Referat fra forklaring avgitt av Ljungberg til kommisjonen: 28.

I sin forklaring til kommisjonen brakte tidligere statsminister Johan Nygaardsvold bare så vidt opp temaet Rio de Janeiro: «I stortingsmøtet leste jeg i Aftenpostens aftenummer om torpederingen av «Rio de Janeiro» med nærmere detaljer. Både statsråd Ljungberg og jeg ba om at stortingsmøtet måtte slutte, for å kunne vareta regjeringens anliggender».⁷³ Statsministeren hadde ikke hørt om torpederingen før han selv leste om den i avisen under møtet.⁷⁴

I henhold til regjeringsmedlemmenes forklaringer, ser det ikke ut til noen av dem så for seg at dette var starten på en krig. Mest interessant er forklaringen til Koht. En må imidlertid huske at hans forklaring kom flere år etter regjeringsmøtet i 1940, og derfor kan det være han husket feil eller vektla i for stor grad informasjonen om Rio de Janeiro som vurderingsgrunnlag. Kanskje hadde han også skjulte motiver for å avgi en slik forklaring. Derfor er det ikke klart hvor mye en kan legge i Koht sin forklaring. Den er likevel interessant ettersom forklaringen viser at den mannen som hadde ansvar for å verne Norges nøytralitet i hvert fall i ettertid, hadde Rio de Janeiro og hendelsene på Sørlandet i tankene. En skal ikke se bort fra at informasjonen hadde relevans for avgjørelser tatt under regjeringsmøtet på kvelden 8. april 1940, selv om det ut fra møtet må kunne sies at de ikke følte hastverk med å sette i verk tiltak for å beskytte Norge mot ytre trusler.⁷⁵

Konklusjon

Mannskapet på kystvaktstasjonen på Justøya var de første til å varsle tidlig 8. april 1940 om konfrontasjonen mellom den polske ubåten Orzel og det tyske trosskipskipet Rio de Janeiro. Torpederingen var noe helt utenom det vanlige i sørlandsskjærgården. Det var imidlertid politifullmektig Nils Onsrud i Lillesand som tolket de etterfølgende hendelsene noenlunde riktig og han var den første personen til å nå frem til militæret i Kristiansand med sitt varsel om en nært

⁷³ Johan Nygaardsvold, *Dagbøker 1918-48: og utvalgte brev og papirer 1916-52*, Oslo 1998: 158-159; RA, S-1566 Undersøkelseskommissjonen av 1945, Db saksarkiv, L0003 Aprildagene – Arbeideidernes faglige Landsorganisasjon, 0005 Aprildagene 1940 V, 12. november 1945, Referat fra forklaring avgitt av Nygaardsvold til Eckhoff og Holmboe: 1.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Bakkevig 2013: 279-280; RA, RAFA-2017 Forsvaret, Forsvarets krigshistoriske avdeling, 1933 – 1980, Yg tyske styrker 1940-1945. Kapitulasjon i 1945., 1940 – 1945, L0215 II-C-11-2150-2152 – Weserübung. Angrepet på Norge., 1940 – 1945, 0001 2150, Weserübung/Angrepet på Norge. Planene samt karter, 5. februar 1946, Referat fra Hovdenak, Wrede Holm og oberstløytnant Roscher Nielsen sitt avhør av Kranke: 1, 4-5. Til slutt er det også verdt å merke at Det norske forsvaret gjorde sine undersøkelser. En undersøkelse er av spesiell interesse. Kommandør Gunnar Hovdenak og oberstløytnantene Wrede Holm og Roscher Nielsen forhørte 28. august 1945 Theodor Krancke, som hadde vært admiral i den tyske krigsmarine og vært med å planlegge invasjonen av Norge. De ønsket å undersøke om admiralen hadde opplysninger angående invasjonen som kunne være av interesse. Da kom de inn på torpederingen av Rio de Janeiro. Hvorfor hadde det vært så mange om bord på skipet? Krancke forklarte: ««Rio de Janeiro» og andre transportskip som skulle komme i første omgang, skulle opprindelig bare føre materiell samt noen ganske få mann til å følge materiellet. Båtene var dog også innredet til å ta folk, idet det var meningen at de straks skulle vende tilbake til Tyskland når de hadde losset materiellet, for deretter å gå i trosskipstransport. Imidlertid hadde hæren i siste liten stuet ombord et betydelig større antall soldater enn forutsatt, hvilket resulterte i tilsvarende høye tap for de senkede skip».

forestående invasjon. Det er derfor mye mulig han var første nordmann til å oppdage det tyske angrepet.

Det dårlige forholdet mellom marineavdelingen og hæravdelingen i Kristiansand påvirket håndteringen av varslene fra Onsrud, og bidro til å forlenge tiden det tok før informasjonen kom frem til de politiske myndighetene. Sjøforsvarsavsnittet delte ikke synet til Onsrud og avventet situasjonen. General Einar Liljedahl i Hæren i Kristiansand ignorerte derimot ikke informasjonen. Liljedahl ble bekymret og lurte på om det kanskje kunne være et angrep på Norge. Basert på informasjonen Liljedahl fikk av Onsrud om hendelsene i Lillesand, valgte han å ta kontakt med sjef for Generalstabens utenriksavdeling, Wrede Holm. Oberstløytnant Holm ser ut til å være den første til å nå frem hos de politiske myndighetene i Oslo. Holm sendte meldingen fra Liljedahl til forsvarsminister Ljungberg, som leste opp meldingen under stortingsmøtet antagelig i 20-tiden.

Meldingen fra Liljedahl hadde påvirkning på stortingsmedlemmene som var i møtet kl. 17.40 til kl. 20.25. Mange hadde allerede lest om nyheten i avisen og alle hadde fått informasjon om torpederingen tidligere i stortingsmøtet. Informasjonen fra Onsrud og nyheten om torpederingen av Rio de Janeiro ble ikke ignorert i Stortinget. En minoritet i Stortinget, bestående av stortingsrepresentanter Gabriel Moseid, Jakob Nilsson Vik og Sven Nielsen, reagerte på meldingen opplest av forsvarsminister Ljungberg. Denne minoriteten, i tillegg til Birger Gotaas og mest sannsynlig flere med, ble alvorlig bekymret av meldingen og tolket den tilgjengelige informasjonen som at storkrigen som hadde herjet i Europa nå nesten umiddelbart kunne ramme Norge.⁷⁶ Akkurat hvordan krigen kunne ramme var noe uklart, men de ønsket at regjeringen skulle imøtekomme eventuelle ytre trusler mot Norge. Tragisk nok hadde de ingen innflytelse på regjeringen.

Regjeringen skulle egentlig støtte seg til Stortinget, men hadde i stedet distansert seg. Alt ansvar for Norges sikkerhet lå på et par regjeringsmedlemmer med nesten all makt, først og fremst utenriksminister Koht. I dagene frem til 8. april holdt han også tilbake informasjon fra Stortinget. Det var uansett begrenset hva regjeringen kunne fått til. Den tyske invasjonen var rett rundt hjørnet.

Om en studerer betydningen av informasjonen om torpederingen av Rio og hendelsene i Lillesand ut fra beslutningene regjeringen tok under regjeringsmøtet på kvelden, er det klart at regjeringen ignorerte informasjonen. Det betyr ikke at informasjonen ikke hadde en eller annen form for påvirkning på regjeringen. Imidlertid hadde det vært en utmattende dag for regjeringsmedlemmene,

⁷⁶ Undersøkelseskommissjonen av 1945, *Innstilling fra Undersøkelseskommissjonen av 1945. Bilag. Bind II, Norsk forsvarspolitik før 9. april 1940 – Den sivile beredskapspolitik til april 1940 – Aprildagene 1940 – Norsk politikk 9. april-7. juni 1940*, Oslo 1947: 181. Undersøkelseskommissjonen av 1945 var inne på lignende tanker: «En kan si at Stortinget gikk fra hverandre bekymret [etter stortingsmøtet], men uten at noen – muligens bortsett fra enkelte medlemmer – trodde på en øyeblikkelig tysk aksjon».

som nok bidro til at informasjonen til slutt hadde liten påvirkning på regjeringsmedlemmene. Koht ser også ut til å ha vært så fastlåst i sitt eget tankesett og fokus på den britiske mineleggingen at det denne dagen nesten skulle uendelig mye informasjon til for å endre hans syn. Regjeringen virker å ha hatt den oppfatning at det forelå intet behov for drastiske tiltak for å styrke det norske forsvaret. Dette kom delvis av at Koht ikke orienterte sine regjeringskolleger om flere mottatte meldinger om tyske planer og bevegelser i starten av april 1940.

I likhet med stortingsrepresentantene tolket ikke regjeringen torpederingen av Rio og hendelsene i Lillesand som starten på et godt planlagt, selvstendig tysk overraskelsesangrep.

Regjeringsmedlemmene tolket det i en helt annen retning: dette var ikke begynnelsen på en krig. Det er imidlertid mulig at Rio kan ha vært tilstede som del av regjeringsmedlemmenes vurderingsgrunnlag senere under regjeringsmøtet på kvelden, slik Koht forklarte til Undersøkelseskommisjonen av 1945.

Summa summarum er det en sannhet med modifikasjoner at torpederingen av Rio de Janeiro ble ignorert av militæret i Kristiansand og de politiske myndighetene.